

LIETUVIØ POEZIJA ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS

Virginija Balsevièiūtė

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ðevèenkos g. 31, LT-2009, Lietuva

---

Antrojo pasaulinio karo pradþia, dvi viena po kitos èjusios okupacijos suardė natūralø lietuviø literatūros raidos procesà. 1941-øjø vasarà keliolika raðytojø pasitraukė á Sovietø Sàjungos gilumà, ir bûtent tada prasidėjo lietuviø literatūros egzodo keliai. Nuo 1941-øjø galima kalbėti apie dvi literatūras: kuriamà Lietuvoje ir Sovietø Sàjungoje. Kadangi vyravo poezija, todël straipsnis skirtas bûtent jai.

Antrojo pasaulinio karo metu lietuviø poezijoje vyko ádomūs ir svarbūs procesai, kuriuos reikia ávardyti, analizuoti, rasti centrus ir periferijà, vertinti jau ið laiko perspektyvos. Pirmàjà apþvalgà yra palikæs K. Korsakas. Jo dar 1945 m. raðytas straipsnis mūsø dienø poþiūriu neiðvengiamai tendencingas. Jame plaèiai analizuojama pasitraukusio poetø kūryba, sàmoningai sumenkinant Lietuvoje likusiojø darbus, to meto kultūrinà gyvenimà apskritai. Panaðiu keliu nueita K. Doveikos knygoje „Lietuviø raðytojai Didþiajame Tėvynės kare“ (Vilnius, 1967). Daugelà metø ðis sudėtingas ir ádomus laikotarpis buvo apeinamas. Vėliau kai kurie aspektai aptarti E. Baliutytės studijoje „Tarybinė lietuviø poezija Didþiojo Tėvynės karo metais“ (Vilnius, 1985). Svarbiausiu veikalu reikia laikyti V. Kubiliaus „Neparklupdytà mūzà“ (Vilnius, 2001). Apie tà laikotarpà yra raðiusi ir ðio straipsnio autorė monografijoje „Vytautas Maèernis ir jo karta“ (Vilnius, 2001), analizuodama jaunosios poetø kartos iðlikimà karo metais. Daug vertingos informacijos pateikiama J. Ðlekio straipsnyje „Ið literatūrinio gyvenimo vokieèiø okupacijos metais“ („Krantai“, 1999, Nr. 3). Vis dėlto Antrojo pasaulinio karo metø literatūrinis ir kultūrinis gyvenimas dar nėra iki galo iðtyrinėtas – sklaidant tø metø periodikà ir tyrinėjant archyvus atrandami neskelbti kūriniai ar jø redakcijos, ryðkėja neþinomi faktai, kartais naujai atsiskleidþia kai kuriø raðytojø vieta kūrybos procese. Jiems aptarti skirtas ðis straipsnis, kuriame siekiama á lietuviø lyrikos raidà paþvelgti kaip á vientisà prasmio laukà be jokio ideologinio manipuliacijø.

LIETUVOJE

Karo metais Lietuvoje liko gyventi keturi penktadaliai visø Nepriklausomos Lietuvos raðytojø. V. Kubilius savo knygoje iðvardijo bent 51 autoriø, bendradarbia-

vusá lietuviø periodikoje vokietmeëiu¹. Ko gero, tø autoriø, ypaè jaunø literatø, bûta gerokai daugiau.

Kalbant apie okupacijø metus Lietuvoje, galima iðskirti keletà svarbiø reiðkiniø, kaip antai: V. Mykolaiëio-Putino karo metø lyrikà; poetiniø kartø kaità, sparëiai vykusià karo metu, ir su ðios kartos kûryba susijusius literatûrinius almanachus, spaudai parengtas pirmàsias knygas, daþniausiai likusias archyvuose. Dar esama tekstø, nepatekusio á literatûrinà apyvartà, ir primirøtø vardø. Sakysime, tame kontekste naujai atsiskleidþia L. Ðvedo, J. Ðimkeviëiaus, P. Aukðtikalnytës kûryba greta gerai þinomø vardø – V. Maèernio, K. Bradûno, A. Nykos-Niliûno.

Literatûrinio, apskritai kultûrinio gyvenimo intensyvumà karo metais bus lëmæs jo svarbos suvokimas. Karas – ypatinga visuomenës ir atskiro þmogaus bûsena, kai, pasak F. Nietzsche's, reikëjo mokyti statyti namus ant ugnikalnio, ir todël „kultûra iðkyla kaip paskutinis savisaugos pylimas, vienintelë dar prieinama savæs teigimo forma“². Kultûrinis gyvenimas okupuotoje Lietuvoje buvo gyvas, nors daþniausiai pusiau nelegalus. Kad ir populiarius literatûros vakarai, kurie okupacinës valdþios buvo beveik nepriþiûrimi. Dienraðëiai „Naujoji Lietuva“ ir „Álaisvæ“, almanachai „Kûryba“ bei Ðiauliuose leisti „Varpai“ buvo svarbiausi leidiniai, apie kuriuos telkësi literatûrinis gyvenimas. Juose savo kûrybà spausdino V. Mykolaitis-Putinas, K. Inëiûra, V. Sirijos Gira, P. Drevinis, jiems raðë jaunoji literatø karta. Vien „Naujosios Lietuvos“ kultûrinio skyriaus redaktorius Jurgis Ðaltenis paraðë apie 400 straipsniø kultûros, literatûros ir meno klausimais³.

Vienas svarbiausio kûrinio, paraðyto Lietuvoje karo metais, – V. Mykolaiëio-Putino eilëraðëio ciklas „Rûsëios dienos“, kuriame paskelbti 1939–1941 metø eilëraðëiai. Apie ðà rinkinà rasta naujesnës archyvinës medþiagos: pirmà kartà rinkinio maðinraðtis (96 puslapiai) buvo atiduotas Valstybinei leidyklai 1941 m. rugpjûëio 5 d., numatyta spausdinti 3 200 egzempliorio⁴. Taëiau, kaip raðo I. Kostkeviëiûtë, „rinkinio hitlerinë karo cenzûra nepraleido“⁵, áþvelgusi jame slogias faðistinës okupacijos nuotaikas. Tai yra paþymëjæs ir „Sakalo“ leidëjas A. Kniûkøta. Antràjà kartà rinkinio rankraðtà poetas áteikë „Sakalo“ leidyklai 1944 m. balandþio 26 d., ir jau kità dienà cenzorius Behrendtas iðdavë leidimà Nr. 7/615 knygai iðspausdinti (tirapas, deja, nenurodytas)⁶. Rinkinys buvo iðleistas be datos 1944 m. pirmojoje pusëje.

Putinas 1943 m. pradþioje buvo sudaræs antrà nelegalø „Rûsëio dienø“ rinkinio maðinraðtà, papildytà naujais kûriniais, ir patikëjæs já artimiems paþastamiems. Rinkinys plito nuoraðais, jo svarbà paliudijo V. Zaborskaitë⁷.

¹ V. Kubilius, *Neparklupdyta mùza*, Vilnius, 2001, p. 114–115.

² Ibid., p. 8.

³ *Lietuviø literatûros ir meno archyvas* (toliau – LLIMA), f. 34, ap. 4, b. 45, l. 85.

⁴ Valstybinës leidyklos gamybos skyriaus 1941 m. nuo birþelio 22 iki gruodþio 31 d. atiduotø spaudai ir atspausdintø leidiniø sàraðas, *Maironio lietuviø literatûros muziejaus fondai* (toliau – MLLM F), P. 23186.

⁵ I. Kostkeviëiûtë, Komentarai, V. Mykolaitis-Putinas, *Raðtai*, Vilnius, 1989, t. 1, p. 512.

⁶ „Sakalo“ leidyklos rankraðëio registracijos knyga, MLLM F, P. 27024, p. 118–119.

⁷ V. Zaborskaitë, Kultûra kaip gyvybës forma mirties kontekste, *Tarp istorijos ir dabarties: literatûra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius, 2002, p. 520–526.

Putino karo metø kûryboje labiausiai atsispindëjo pasaulinës katastrofos pajauta, pasaulio ir þmogaus situacija. Ji atsiskleidë nuosekliai nuo gana empiriðkø priedkariu raðytø eilëraðëiø iki visuotinio þlugimo vizijos vëlyvesniuose tekstuose. Rûsëios realybës spalvos, globalinis visatos vaizdas, alegorinis kalbëjimas primena Pirmojo pasaulinio karo metais raðytus eilëraðëius (rinkinyje „Raudoni þiedai“). Tik ðiuo atveju dar labiau pajaustas bûties konfliktiðkumas, didesnis polinkis á refleksijà, iðryðkinant tragiðkuosius egzistencijos aspektus. 1939 m. raðytuose eilëraðëiuose Putino poetinis pasaulis ágyja naujas dimensijas, aktyvizuojamos jau þinomos prasmës, ryðkëja svarbiausi prasminiai centrai. Artëjant karui, tarsi konkretizuojamos visada Putinui svarbios laisvës, kanëios ir kt. egzistencinës temos. To meto lyrikoje ryðkëja subjektas – keleivis, tremtinys „ið sutemø kelionës“. Sudëtingà ir dramatiðkà jo bûsenà atskleidþia nuolatinës *minties*, *sielos*, *ðirdies* figûros, jø tarpusavio dialektika. Kelio, kryþkelës, kryþiaus motyvai liudija jo pasimetimà, bûties tuðtumà. Kita vaizdinio grupë – viednios, paslaptingo sveëio, vedanëio anapusyben, ðeðëlio – kuria baladiðkà atmosferà, pripildytà grësmës ir bûties klaikumo. Ði bûsena ryðki daugelyje eilëraðëiø. Nors skamba putiniðkas kvietimas „á laisvà, taurià bûtá“ ir adoruojama kûryba, galinti suvaldyti chaosà (eil. „Kûryba“), bet tie motyvai susijà su mirties nuojautomis ir rezignacija.

*Ðiauri ir pikta raudonpalvë liepsna
Iðdegino tavo laukus ir gëlynus,
Ir moteris, vaško þvake neþina,
Nelauktai aplanko gentis ir kaimynus.*

*Mûs dienos kaip tankios kalëjimo grotos –
Ir laisvës auðra jom negreitai nuðvis.
Nebylios kalëjimø sienos rasotos...
O Vieþpatie, kokia klaiki ta buitis!*

„Raudonpalvëj liepsnoj“⁸

Putino lyrikai Antrojo pasaulinio karo metais atstovauja ðie svarbiausi eilëraðëiai: „Lëliø baladë“, „Marche macabre“, „Vestuviø muzikantas“, „Dingo“, „Vivos plango, mortuos voco“, „Pro kryþiø úksmes“ ir kt. Jie yra kiek kitokios meninës kokybës nei 1939–1941 metø tekstai, regis, karðtligiðkai paraðyti. Jø meninë sandara panaði, esama pasikartojanëiø ir ypaè átaigiø vaizdiniø. Panaðiø vaizdø grupës, refreniðkas posmø pasikartojimas formuoja tekstø struktûrà. Juose aktualizuota svarbiausia ribinë – mirties – situacija. Eilëraðëius „Vivos plango, mortuos voco“ bei „Marche macabre“ sieja tas pats minios, þengianëios á mirtá, vaizdas. Analogijø esama eilëraðtyje „Dingo“. Baladës atmosfera gaubia visà Putino karo metø lyrikà, atverdama pomirtinio gyvenimo vaizdinius, sujungdama gyvuosius ir mirusius. Ðemiðkojo pasaulio þlugimo vizijà atskleidþia eilëraðtis „Vivos plango, mortuos voco“, turintis literatûrinæ asociacijà – F. Ði-

⁸ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, Vilnius, 1989, t. 1, p. 333.

lerio „Giesmė apie varpą“⁹. Putinas transformuoja senąją uždavimą prasmė: pasaulis jo eilėraštyje atsiveria kaip naktis, kaip pasaulis be Dievo, praradęs bet kokius dieviškumo pėdsakus, jo perspektyvos – niūrios, vedančios į praėjusį. Tai pasaulis, kurį galima tik apverkti. Mirusiojo pasaulis, priešingai, atsiveria kaip laisvės, nedeterminuotos būties, šventos tylos erdvės. Beveik ekstazinis mirties geismas atsiskleidžia keliuose tekstuose. Apskritai to meto Putino kūryboje dažnai kalbama su mirusiais – gyvieji dažniausiai mirusiojo, mirę ilgisi žemės pasaulio. Jų susitikimas leidžia svarstyti laisvės, kovos ir kt. egzistencines idėjas. Nors akcentuojamas būties iliuziškumas, mirties šūripa, tamsiuosius būties pradus pridengia trumpos laimės svajos (eil. „Vestuvio muzikantas“), „Šviesios laisvės dienos“ bei „Tėviškės padangio jaukūs toliai“ (eil. „Dingo“).

Pažymėtina, kad minėtuose eilėraščiuose itin svarbus yra muzikinis fonas; jis švairus ir niuansuotas – vargonų, arfų, klarnetų, fleitų ir ragų..., palydimas nuskriaustųjo aimanų ir varpų gausmo. Tai tik patvirtina dualistinę pasaulio jauseną: arba kodmariškos vidurnakties vizijos, arba slaptą, skambį, viliojanti anapusbė.

Juntamos pastangos suvienyti destruktivų pasaulį, atrasti žmogiškajai būčiai atramą ir perspektyvas. Jos siejamos ir su anapusbės ilgesiu – beveik ekstazine būseną, kai išnyks žemiški rūpesčiai ir siaubas, ir su tikėjimu realaus pasaulio šviesesne ateitimi. Tačiau priešdėrio regėjimai dažniausiai niūrūs. Krikščioniškiosios vertybės kaip niekad svarbios poetui. Su jomis siejama nedrąsi pasaulio išgelbėjimo viltis. Putino lyrika prarado skepticizmą, gan pastebimą rinkinyje „Raudonuose žieduose“ (eil. „Rex“).

Putino lyrikos egzistencinius parametrus karo metais perėmė jaunoji poezija karta. Ypač arti buvo H. Nagio lyrika – savo tamsia pasaulio jausena, pasaulio – nakties, kuri skverbiasi į žmogaus būstą, metafora. Pasaulinės nakties vizija iškyla ir V. Mačernio „Vizija“ finale.

Šiuo metu bibliografinė retenybė tapęs Putino rinkinys „Rūsijos dienos“ pokario metais buvo poetas, norėjęs, bet nespėjęs pasitraukti į Vakarų¹⁰, didžiųjų rūpesčių. Dėl jo poetas nerimavo, džiaugėsi, kad nespėtas išplatinti. Pildydamas anketą apie kūrybinę veiklą vokiečių okupacijos metais, Putinas šią faktą nutylėjo.

Literatūros ir meno archyve saugomos anketos liudija, kad už literatūrinę veiklą, išspaudintą periodikoje vieną kitą kūrinių pokariu drastiškai buvo lašomi rašytojų likimai, todėl sąmoningai stengtasi savąją kūrybą sumenkinti ar nutylėti.

Apskritai archyvuose yra išlikę nemažai švairios meninės kokybės ir vertės nespausdintų kūrinių. Būta ir kūrybinių praradimų, nesėkmių. Antai A. Miškinis tvirtina, kad karo metu buvo du jo parengti eilėraščių rinkiniai („Pasakos ir

⁹ Ši lotyniška eilutė buvo išrašyta 1486 m. iš Dafenhauzeno bažnyčios varpą („Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“ – „Gyvuosius šaukiu, mirusius apverkiu, žaibus sulaužau“), žr. A. Andrijauskas, *Fridrichas Šileris ir lietuvių drama*, Vilnius, 1990, p. 129.

¹⁰ Putino sprendimą išvažiuoti paliudija V. Maciūno laiškai V. Pukui, rašyti 1983 m. iš Filadelfijos (*VUB RS*, F 141–283) bei prel. K. Pitkaus prisiminimai (*LLIMA*, f. 188, ap. 1, b. 321, l. 41–47).

dainos“ bei „Raudos bei epigramos“) kartu su keliomis novelėmis. Pirmajame buvo sudėti eilėraščiai, parašyti po 1934 metų¹¹. Panašios nesėkmės persekiojo A. Pukauską. Savo autobiografinio pobūdžio straipsnyje „Niekais nuėjusio gyvenimo aprašymas“ (1957) jis rašė: „Sekantis kūrybos pluoštas – 1941–1944 m. – dingio karo pabaigoje: jis pavogtas su portfelium vėžiant iš Telšio, kur pas uošvą slėpdavau savo kūrinius nuo vokiečių. Iš jo ypač gaila antiimperialistinio ciklo eilėraščių“¹². A. Pukauskas aktyviai dalyvavo karo metų periodikoje pasirašydamas dažniausiai Dovinės slapyvardžiu, o kartais ir savo pavarde. Už šio faktą nusiėmimą 1953 m. jis buvo tardytas, pasitenkinta tik jo išmetimu iš partijos ir atleidimu iš Grobinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pareigų¹³.

Apskritai bendradarbiavimas spaudoje vokiečių okupacijos metais daugeliui sovietmečio rašytojų liko juoda dėmė. Už keliolika išspausdintų eilėraščių bei novelių jau 1952 m. atgailavo V. Sirijos Gira¹⁴. Panašiai darė savo anketose ir A. Matutis su J. Diožiniu. Apgailestaudami išspausdintus kūrinius vardijo O. Mičiūtė, P. Vaičiūnas, A. Lastas, jaunas poetas L. Vainikonis...

Giluminės permainos lietuvių lyrikoje ėmė ryškėti maždaug apie 1935 metus. Būtent tada pirmąsias savo publikacijas katalikiškoje spaudoje ėmė skelbti būsimųjų žemininkų karta („Ateityje“, „Ateities spinduliuose“, „Naujojoje Romuvoje“ ir kt.), prieškariniu studijavusi Kauno, o vėliau ir Vilniaus universitete. Nuo tada apie jaunus literatus imta kalbėti kaip apie kartą. Daugelis iš jų, išskyrus gal H. Nagą, buvo susiję su „Datrija“.

Tarp Kauno literatų neabejotinas lyderis buvo H. Nagys. Jiems priklausė L. Dvedas, J. Dimkevičius, B. Siliūnas, J. Milašiūtė. Vilniaus literatų būrelis pirmininku buvo K. Bradūnas, o jo veikloje dalyvavo V. Mačernis, A. Nyka-Niliūnas, G. Jokimaitis, P. Aukštikalnytė.

Vadavimasis iš dar stiprios neoromantikų mokyklos tradicijos – esminė jaunosios literatūros kartos pastanga. Savo kartos atėjimo į literatūrą aplinkybės yra aptarę K. Bradūnas, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys. Iš jų pasisakymų ryškėja dvi alternatyvos: naujas santykis su lietuvių valstietiškoja kultūra, konceptualiausiai atskleistas V. Mačernio „Vizijoje“ bei daugelyje K. Bradūno karo metu parašytų eilėraščių; egzistencinės problematikos stiprinimas, nulemtas kontaktų su Vakarų Europos kultūra, filosofija ir filologija.

Podžiu, jau pačioje kūrybinio kelio pradžioje, naujai įvertinusi valstietiškoją kultūrą, veikiama modernėjančios katalikybės bei egzistencinės filosofijos, ši karta itin didelį dėmesį skyrė pasaulėžiūros klausimams, todėl kartais jos kūryba balansuodavo ties literatūros ir filosofijos riba. Toldama nuo neoromantikų karo metais ji atsisakė paprasto, nesudėtingo pasaulėvaizdžio. Iš lyrikos išnyko kanonizuotas lietuviškas peizažas (kelias, pieva, kryžius, šilo juosta mėlyna, kaip gerai žinomame J. Kossu-Aleksandravičiaus eilėraštyje „Peizažas“). Krašto pasaulis iškilio savo mitologiniu ir krikščionišku aspektais. Pats problemiškausias šiuo

¹¹ LLIMA, f. 34, ap. 4, b. 45a, l. 156.

¹² LLIMA, f. 34, ap. 4, b. 114, l. 52.

¹³ Ibid., l. 61, 85.

¹⁴ LLIMA, f. 34, ap. 4, b. 121, l. 19.

požiūriu yra A. Nyka-Niliūnas, prabilęs apie namo pasaulio stoką, beprasmybą. Tik vaikystės, kaip prarasto ir vėl iš naujo atrandamo rojaus tema, atsveria namo pasaulio tamsą.

Lietuvoje kuriama lyrika mažai teásileido konkretaus laiko þymio, tik nerimo ir skausmo tonai liudijo jo sudėtingumą.

Jaunosios poetų kartos kūrybinė savimone atspindi karo metais leisti literatūriniai almanachai. Nuo pat kūrybinio kelio pradžios juntamas noras burtis, atpaþinti savuosius, suvokti save kaip kartą. Pirmieji almanachai – pasiruošimas jau iðeivijoje leistai „Pemei“, „Literatūros lankams“. Svarbiausi leidiniai – „Kūrybos lapai“, Kauno Vytauto Didþiojo universiteto literatūros laikraštis, spausdinęs poeziją, prozą, eseistiką, „Metųgės“, „13“. 1943-ųjų pabaigoje buvo parengta prozos antologija „Kas girdėti kalnuose“.

Ádomūs yra „Kūrybos lapų“ vedamieji, raðyti daþniausia Jurgio Ðvedo. Juose siekta ávardyti tuometinę þmogaus padėtą pasaulyje, akcentuojamas kūrėjo paðaukimas, paėios kūrybos svarba. Eilėraðėiai byloja, kad kūrybiniai impulsai atėjo iš austrų ir vokiečių lyrikos. Neabejotina, kad iš F. Nietzsche's perimtas individo sureikðminimas, nes tik jame gali slypėti dieviðkumo kibirkštis ir panieka miniai. R. M. Rilke, F. Nietzsche ir F. Dostojevskis – svarbiausi Kauno literatūros autoritetai. F. Nietzsche labiausiai veikė L. Ðvedo kūrybą.

Almanachas „Metųgės“ buvo iðleistas 1944 m. Vilniuje. Jame paskelbti V. Èėsnos, P. Drevinio, J. Iðkausko, K. Kubilinsko, A. Matuėio, S. Niūniavaitės, J. Ðimkeviėiaus eilėraðėiai, kuriuose jau galima atpaþinti naują poetinę normą. Formalūs poþymiai – ilgi sakiniai, þodþio masyvai, ðakota sakinio sintaksė. Daþno eilėraðėio subjektas – amþinasis piligrimas, juntàs pasaulio prieðybes ir jo skausmą. Realus laiko atgarsis nedaug, bet pasaulio pojūtis dramatiðkas, kuriama aistros ir egzaltacijos atmosfera. Esama skolinio iš neoromantikų, bet jø nedaug.

Jaunø literatūros norà susiburti rodo ir „13“ – Marijampolės mokytojų seminarijos literatūros biurelio leidinys. Jame taip pat pastebimas noras vaduotis iš neoromantikų sugestijų, visø pirma iš dainingo ketureilio, keičiant já sudėtinga sakinio struktūra, transformuota sintakse. „13“ savo eilėraðėius spausdino K. Kubilinskas, A. Matutis, J. Milaðiūtė, B. Siliūnas, A. Skinkys ir kt. Kaip paprastai, iðsiskiria H. Nagys. Ðioje rinktinėje jau ryðkus būdingø temø branduolys – broliðkumas, vienvė, þemės kultas.

Stiprūs karo metų poezijos autoriai buvo L. Ðvedas ir J. Ðimkeviėius, savo kūryba átvirtinę egzistencinę problematiką. L. Ðvedas buvo parengæs spaudai rinkinį „Likimo ðalys“ (1944–1945), kuris nebuvo išspausdintas ir iðliko tik E. Matuzeviėiaus asmeniniame archyve. Giluminiai ryðiai ðá poetà sieja su ankstyvąja H. Nagio poezija – tokia pat tamsi pasaulio vizija, romantiðkai rústus pasaulėvaizdis, ryðkios vienvės ir nevilties temos bei būtiðkasis þmogaus nesaugumas. Savo tematika L. Ðvedui artimi J. Ðimkeviėiaus eilėraðėiai liudija iš tiesø didþiulá F. Nietzsche's kūrybos poveiká jaunø literatūros kūrybai.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, jaunoji karta jau buvo ásitvirtinusi literatūroje, pelniusi pripaþinimą. 1943–1944-ieji – kartø prasilenkimo laikas. Stipriausio autoriø kūryboje jau buvo iðryðkėjusios kūrybos dominantės ir ávykdyta poetinės kalbos reforma.

SOVIETØ SÀJUNGOJE

Aiðku, esminës tendencijos ryðkëjo Lietuvoje, bet Sovietø Sàjungoje sukurtos lyrikos laikyti periferiniu reiðkiniu negalima vien jau dėl S. Nëries. Á Sovietø Sàjungos gilumą, be jos, buvo pasitraukæ A. Venclova, V. Mozûriûnas, V. Reimeris, K. Korsakas. Pasitraukusijø kûryba nevienavertë, ádomiausia yra S. Nëries kûryba ir E. Mieþelaiëio poetinis debiutas.

Skirtingai nuo Lietuvoje kuriamos, ði literatûra buvo itin stipriai ideologizuota, o kûrybos uþduotys buvo reglamentuotos LKP (b) CK potvarkio ir nutarimø. „Raðytojai buvo skatinami imtis metraðtininkø vaidmens: vaizduoti divizijos kovas, fronto buitá, iðkelti pasiþymëjusius kovotojus, partizanus“¹⁵. Pageidautinus temas: „partizanai, pavergetoji Lietuva, [...], Maskva, raudonarmietis, lietuviø kova su vokieèiais ir kt.“¹⁶. Realybë ðiai poezijos daliai buvo privaloma, nors, kaip daug vëliau raðë A. Venclova, „karo meto patyrimas buvo daugiau emocinis nei faktinis“¹⁷.

Privalomà didelæ duoklæ tematikos lygmeniu yra atidavæ be iðimties visi pasitraukæ poetai. Labiausiai savanoriðkai, regis, L. Gira. Anot M. Birþiðkos, „Nedidelis, bet tikras, lengvai pasireiðkiàs lyrinis talentas [...], nereikðmingas ir nesavarankiðkas, bet greitai ir lengvai raðæs þurnalistas, beprincipinis partijø ir srovio pereivis, niekieno tikrai nebranginamas...“¹⁸, artëjant Antrajam pasauliniam karui ir jo metu patyrë eilinæ idëjinæ-politinæ metamorfozæ. Rûsëià M. Birþiðkos nuomonæ patvirtina visa „Dul – dul – dûdelës“ autoriaus kûryba. Dar 1916 m. jis buvo paraðæs triptikà „Rusø iðvijimui ið Lietuvos paminëti“¹⁹. 1919 m., kalëdamas Vilniaus ir Daugpilio kalëjimuose, sukûrë 32 politinës tematikos eilëraðëius²⁰, ið kuriø vertingiausias satyrinis eilëraðtis „Dvinsko kaliniø daina“, nukreiptas prieš bolðevikus. Tiesa, tuo paëiu metu jis sukûrë ir aðtuoniø eilëraðëiø ciklà „Darbininkø kovos dainos“²¹. Vëliau, jau treèiajame deðimtmetyje, L. Gira raðë religines giesmes, ðlovino lietuviø savanoriø, kariø ir ðauliø þygius (rink. „Þygio godos“, 1928; „Amþiø þingsniai“, 1929). 1933 m. L. Gira, vis dar patriotinis poetas, sukûrë opusà „Mindaugo kariai“ (4-ojo Karaliaus Mindaugo p. p. giesmë)²². Bet jau 1935 m., J. Aisëio þodþiais, „paëiame faðizmo adoracijos apogëjuje“²³, raðë savo poemà „Italia nuova“ („Naujoji Italija“), skirtà B. Musolinio þygiams apdainuoti (jos autografai saugomi L. Giros archyve)²⁴. B. Biëulio slapyvardþiu pasiraðiusio autoriaus duomenimis, „ði poema buvo iðversta á italø

¹⁵ E. Baliutytë, *Tarybinë lietuviø poezija Didþiojo Tëvynës karo metais*, Vilnius, 1985, p. 41.

¹⁶ Ibid., p. 41.

¹⁷ A. Venclova, *Vidurdienio vëtra*, Vilnius, 1969, p. 167.

¹⁸ M. Birþiðka, Lietuviø tautos kelias á naujàjà gyvenimà, *Lietuviø Dienos*, 1953, t. 2, p. 207.

¹⁹ *Lietuviø literatûros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraðtynas* (toliau – *LLTI BR*), f. 13–272.

²⁰ Ibid., f. 13–93, 4221.

²¹ Ibid., f. 4221, p. 20–32.

²² Ibid., f. 13–194.

²³ J. Aistis, Giros, J. Aistis, *Raðtai*, 1993, t. 2, p. 269.

²⁴ *LLTI BR*, f. 131–103, 3226.

kalbà ir Liudui Girai plaèiai atidarè duris á Italø Pasiuntinybà Lietuvoje²⁵. 1936 m. poetas dar dþiaugësi Nepriklausomos Lietuvos pasiekta paþanga (diptichas „Didþios dienos“, ciklas „Pilkos milinës“)²⁶, taèiau 1939 m. pavasará su þmona apsilankæs Sovietø Sàjungoje bulvariniam savaitraðeiui „Diena“ duotame interviu gyrësi iðgyvenæs tris pavasarius: „Kai nuvykau Maskvoje buvo ðalta, Kijeve jau þydëjo vyðnios, o Kryme buvo tikras pavasaris. Kai gráþau á Maskvà, èia kaip tik pradëjo þydëti medþiai“²⁷. O Kaune gatvëje sutiktam V. Gustainiui pareiðkë, kad jo „laikrodis jau eina pagal Maskvos laikà“²⁸. Sovietø Sàjungos ambasadoje Kaune N. Pozdniakovo rengtuose pobûviuose L. Gira pasirodydavo „su prisegta prie ðvarko raudona roþe“²⁹. Be to, sovietiná roþø L. Gira visokeriopai liaupsino vieðose paskaitose studentams, „kol pagaliau saugumo policija tuos áspûdþio vakarus, daþnai virstanèius atviru simpatijø Tarybø Sàjungai demonstravimu, uþdraudë“³⁰. Kai visa Europa þavëjosi maþos Suomijos herojiðka kova prieš Sovietø Sàjungà, 1940 m L. Gira savo keturiø eilëraðeio ciklà „Ðiema Lietuvoje“ uþbaigë þodþiais:

*Baltas suomis veltui þûva,
Ir jo pulko smûgiai veltui.
Nors bankieriai ir lordai ðëltø –
Neuþstot jiem kelio komunar³¹.*

Jau minëto B. Biëiulio teigimu, „kai 1940 m. troðkø birþelio ðeðtadienio popietá Kauno gatvëmis riedëjo sovietiniai tankai, [...] Liudas Gira juos pasitiko raudonais marðkiniais. Kai ið apstulbimo labai maþa kas tesiorientavo, kas daryti, [...] Gira veikë. Jis kalbëjo mitinguose, raðë laikraðèiuose, kûrë poemas, kuriose buvo garbinami nauji valdovai. [...] Kai daugumai naujojo reþimo vaidilø reikëjo ið Maskvos atsiøsti paraðytus kalbø tekstus, Liudas Gira juos pats sau raðë ir dargi eilëmis. Sutikas savo senuosius biëiulius, jis neberaudonavo, nes jau buvo perdaug raudonas“³². 1940 m. vasarà Kaune pasirodë L. Giros poema „Stalino LTSR Konstitucija“ su pagarsëjusi priedainiu „Lietuva – LTSR, / Lietuvos senos nebër!“ ir tuo paèiu metu Maskvoje – jo rinkinys „Stichi“. 1941 m. spaudai buvo parengti net du rinkiniai – „Rinktinë lyrika“ bei „Jauniesiems“.

Prasidëjus karui 1941-øjø birþelio pabaigoje besitraukdamas paskui Raudonàjà armijà netoli Minsko L. Gira vos nebuvo suðaudytas tø paèio raudonarmieèio,

²⁵ B. Biëiulis, þmogus nuolat keitæs savo veidà (Liudo Giros nekrologo vietoje), *Tremtinio þinios*, 1946, spalio 19.

²⁶ *LLTI BR*, f. 13–46.

²⁷ Poetas Liudas Gira pasakoja apie SSSR, *Diena*, 1939, birþelio 4.

²⁸ A. Gustainis, Liudas Gira, A. Gustainis, *Nuo Griðkabûdþio iki Paryþiaus: atsiminimai apie Lietuvos spaudà, jos darbuotojus (1915–1940) ir Lietuvos raþytojus (1924–1966)*, Kaunas, 1991, p. 201.

²⁹ J. Bëmas, L. Giros biografijai papildyti, *Mintis*, 1947, vasario 10.

³⁰ K. Doveika, *Liudas Gira*, Vilnius, 1974, p. 48.

³¹ Liudos Giros rinktinë lyrika (1941), p. 210, *LLTI BR*, f. 13–3895.

³² B. Biëiulis, op. cit.

atarus já ðnipinėjimu. Já iðgelbėjo A. Venclova, parodæs karininkui TSRS Aukð-
èiausios Tarybos deputato mandatà³³.

Sovietø Sàjungos gilumoje L. Gira iðplėtojo tikrai karðtiligiðkai grafomaniðkà
produktyvumà. Já pagrįstai galima laikyti bene didþiausiu Stalino trubadūru so-
vietinėje lietuviø karo metø poezijoje: 1940–1945 m. paraðytuose jo kūriniuose
Stalinas minimas 41 kartà, dar keletà kartø jis – Vadas, kai tuo tarpu Leninas
daug reèiau. L. Giros staliniadà papildò jo rankraðèiais likæ eilėraðèiai: „Stalino
saulė“, „Ðodis á Vadà ir Lietuvos liaudà“. Atrodo, L. Gira tikėjosi gauti Stalino
premijà, jo kandidatūrà 1943 m. siúlė J. Paleckis, bet pasiprieðino K. Korsakas,
paraðæs itin neigiamà recenzijà apie rinkinà „Partizanø kelias“ ir áteikæs jà Vals-
tybinei leidyklai³⁴, todėl ði knyga taip ir nepasirodė. Toje paèioje Sovietijoje karo
dienas leidusio A. Venclovos þodþiais, „bene didþiausia naujøjø L. Giros kūriniø
yda buvo jø ilgumas, – senas poetas tarsi prarado saikà ir radė labai iðtastus
eilėraðèius, daþnai grąþdamas prie jaunystės stiliaus, artimo liaudies dainø ritmi-
kai ir ávaizdþiams“³⁵. K. Doveika, monografijos apie L. Girà autorius, nurodė
daugiau jo kūrbybos ydø – fraziø publicistiðkumà, iðtastà, nuobodþià retorikà, de-
klaratyvumà³⁶. L. Giros 1943 m. paraðytas poemos „Kaimo ir miesto bėdos ir
godos“, „Anės dienos ir naktys“, „Paverkniai“ pagrįstai menkavertėmis laiko R. Pa-
kalniðkis³⁷. Poemos „Anės dienos ir naktys“ (1942–1943) rimai neverti net kri-
tikos:

*Partija ir vyriausybė
Já iðkvietus net á Maskvą!
Anės dþiūgautė beribė!
Laimingesnæ uþ jà rask kà!³⁸*

Tuo metu, kai Stalino ásakymu buvo tremiamos iðtisos tautos (Pavolgio vokieèiai,
Krymo totoriai, eèėenai ir t. t.), Raudonosios armijos kapitonas L. Gira nebaigtoje
poemoje „Politrukas Kloèkovas“ demagogiðkai postringavo: „Galvoji / Ir stebies
kaip tat ðaly Sovietø / Visos tautos gauna savo vietà, / Kaip graþiai savybėj sugyvena
/ Ávairiausios tautos, lyg ið sena / Tarp jø broliø būtø jau draugystė, – / Nė plyðelio
vaidui kur álisti“³⁹. Falðu ir ðventvagyste dvelkia L. Giros lyrinės poemos „Paver-
kniai“ strofos, kuriose lietuviai kaimieèiai dþiūgaudami kelia tostus:

*– Uþ Lietuvà! Uþ ðventà
Tarybinæ þemelæ!
– Kad amþius ji gyventø!
– Uþ liaudies didþià galià!*

³³ A. Venclova, op. cit., p. 125.

³⁴ Ibid., p. 199–300.

³⁵ Ibid., p. 175.

³⁶ K. Doveika, *Liudas Gira*, Vilnius, 1974, p. 177.

³⁷ R. Pakalniðkis, *Lietuviø poema: pagrindinės þanrinės formos*, Vilnius, 1990, p. 320.

³⁸ L. Gira, *Raštai*, Vilnius, 1960, t. 2, p. 224.

³⁹ Ibid., p. 236–237.

– *Á mūs vadø sveikatà!*
 – *Up Stalinà mūs didá*
Kurs viskà girdi, mato!
*Tè laimė já vis lydi!*⁴⁰

Ið L. Giros eilėraðėiø karo metais beveik iðnyksta lyrinis subjektas, jie plakatiðki, savo pasenusia retorika šiandien daþnai atrodo komiðkai.

Tomis paèiomis istorinėmis sąlygomis buvo kuriami kitokios meninės kokybės eilėraðėiai.

S. Nėries rinkinys „Prie didelio kelio“, anksčiau ástrigæs á atmintá pavadinimu „Lakðtingala negali neèiulbėti“, yra svarbiausias to laikotarpio tekstas. Tai ið esmės dvi knygos, kuriose tarsi „kaunasi“ dvi tendencijos: privalomoji – kalbėti apie karà ir kita – asmeninė. Joje taip pat ryðkėja santykis su karu, su tuo, kas vyksta, bet pozicija visai kitokia. Karas yra jėga, atėmusi gimtąjà þemà ir artimuosius. Palyginus su „Lakðtingala negali neèiulbėti“, juntama prasmio kaitos kryptis – karo herojikos maþinimas ir asmeninio iðgyvenimø erdvės didinimas. Itin daþna savianalizė, depresinės būsenos iðpaþinimas (eil. „Savæs að gailiuos“, „Pelėda“ ir kt.). Tokios psichologinės plotmės beveik neturi Lietuvoje pasilikusiojø kūryba. Gyvenimas èia ið tikrøjø matuojamas ribine – mirties – situacija, kai ryðki egzistencinė tragika dėl prarastos teisės gyventi, nenugyvento gyvenimo gailėstis (eil. „Virkdø vėjai“, „Jø veltui lauks“, „Mes eiliniai“ ir kt.). Svarbiausios pasaulio metaforos – vėtra, naktis, ðaltis, nyki tuðtuma: „Juk per tokià vėtrà, tokià naktà / Tokià nykumà be pabaigos“ (eil. „Bendrakeleivis“), „Ðaltas vėjas Uralo / Beria dulkēm akis...“ (eil. „Namo“). Ir kartu juntamos didþiulės pastangos vienyti destruktivø pasaulá, poreikis globoti ir ginti (eil. „Saulytė“, „Dagilėlis“). Daþni pokalbiai su Tėvyne, su paliktu artimu þmogumi; á eilėraðtá ápinamos dialogo nuotrupos su maþu sūnumi.

Pasitraukusiojø kūrybà su Lietuvoje kuriama poezija suartina namø bei þemės archetipø daþnumas ir svarba. Giluminis ávaizdþiø klodas yra bendras skirtingomis sąlygomis paraðytiems eilėraðėiams. Ásuktiems á karo sūkurá buvo svarbus amþinasis gamtos ritmas, jo savaimingumas, kaip pasaulio pilnatvės garantas. Vals-tietiðkojo pasaulio þenkla, lietuviðko peizaþo idilija atsispindėjo karo tematikos eilėraðėiuose kartu su nacionalinės kultūros reminiscencijomis ir tautosakos parafrazėmis. Þemės tema akivaizdi jau po karo iðleistø knygø antraðtėse: V. Reimerio „Tėvø þemė“ (1945), V. Mozūriūno „Þemės sauja“ (1947).

Tikrai iðskirtinio groþio peizaþu pasiþymi S. Nėries karo metø eilėraðėiai (eil. „Up gyvybæ tu brangesnė“).

Pasitraukusiojø kūryba empiriðkesnė, daiktiðkesnė, net vizija neturi efemeriðkumo, bet tuoj pat konkretizuojama namø ir lietuviðko peizaþo vaizdiniais. Daþnos vaikystės reminiscencijos liudija praėjusio laiko pilnatvæ: „Tarp þydinėiø kað-tonø / Raudona baþnytėlė – / Juk èia vaikystė mano! / Nejau ji gràþo vėlei?“ (eil. „Tolimas sapnas“), o ryðys su namø pasauliu itin asmeniðkas: „Man akyse balta obelėlė / Ið pavasario to“ (eil. „Prie ðaltinio“).

⁴⁰ Ibid., p. 326.

Pasitraukusiojø ið Lietuvos kûryboje vyravo neoromantizmo tradicija, net nebandant ið esmës jos modifikuoti. Tà patvirtina poetiniai debiutai. Karo metais savo kûrybinà kelià pradëjo E. Mieþelaitis. Jo ankstyvosios lyrikos idiliðkas ir þaismingas pasaulis susilaukë gan grieþtos kritikos.

Ir Lietuvoje likæ, ir pasitraukusieji buvo itin pamëgæ soneto þanrà, liudijantà vis didëjanëià refleksijà, bûtiðkosios problematikos stiprëjimà. Lietuvoje sonetus raðë V. Maëernis, P. Aukøtikalnytë, K. Bradûnas ir daugelis kitø.

Apibendrinant galima teigti, kad Antrasis pasaulinis karas atliko lietuviø lyrikos raidos katalizatoriaus vaidmenà, buvo svarbiausia jà formuojanëià jëga. Egzistenciniø motyvø stiprinimas, ryðkinant tamsiuosius bûties pradus ir ribines situacijas, – svarbiausios tematinës dominantës, siejanëios skirtingomis politinëmis ir kultûrinëmis sàlygomis paraðytus eilëraðeius.

Gauta 2003 09 12

Virginija Balseviëutë

LITAUISCHE LYRIK IN DEN JAHREN DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Z u s a m m e n f a s s u n g

1941 entwickelte sich die litauische Literatur in zwei Richtungen. Zur ersten Richtung gehörete die in Litauen geschriebene Literatur, zur zweiten – das Schaffen der in die Sowjetunion ausgewanderten Schriftsteller. Der vorliegende Artikel befasst sich mit dem lyrischen Schaffen, da gerade die Poesie den größten Teil des literarischen Schaffens dieser Zeit bildete. Das kulturelle Leben in den Kriegsjahren ist in Litauen ziemlich intensiv gewesen. Gerade hier, in Litauen, entwickelten sich die wichtigsten kulturellen Prozesse. Als die wichtigsten Erscheinungen in der Poesie wäre das Schaffen von V. Mykolaitis-Putinas (Poesiesammlung „Rûsëios dienos) sowie das Aufkommen einer neuen Dichtergeneration (K. Bradûnas, A. Nyka-Niliûnas, H. Nagys, V. Maëernis u.a) zu betrachten. Das Schaffen dieser Dichter repräsentieren Literaturalmanache „Kûrybos lapai“, „Metûgës“, „13“ u.a. Von den in die Sowjetunion ausgewanderten Dichtern ist S. Nëris zu erwàhnen. Ihr Schaffen ist am bedeutendsten. Für beide Poesierichtungen sind die Archetypen des Heimes und der Erde sowie die Hervorhebung der Wichtigkeit dieser Archetypen charakteristisch.